NEMIS VA O‘ZBEK MAQOLLARIDA SEMANTIK O‘XSHASHLIK VA FARQLARNING IFODALANISHI

Tulusova Yulduz Dilmurod qizi
Samarqand Davlat Chet Tillari Instituti

Annotatsiya. *Ushbu maqola nemis va o‘zbek tillaridagi maqollarning semantik qiyosiy tahliliga bag‘ishlangan bo‘lib, unda ikki xalqning til birliklari orqali aks etgan madaniy, ijtimoiy va tarixiy tafovutlar hamda umumiyliklar yoritiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi nemis va o‘zbek paremiologik fondlarining lisoniy-madaniy xususiyatlarini aniqlash, ularning strukturaviy va mazmuniy mushtarakliklari, shuningdek, milliy o‘ziga xosliklarini belgilashdan iborat. Maqolada maqollarning nafaqat lug‘aviy ma’nolari, balki ularning ko‘chma ma’nolari, ya’ni semantik mazmuni chuqur tahlil qilinadi. Qiyosiy tahlil orqali shunday xulosaga kelinadiki, turli lingvomadaniyatga mansublikka qaramasdan, insoniy qadriyatlar, axloqiy me’yorlar va kundalik hayot hodisalari aks etgan ko‘plab maqollarning semantik yadrosi bir-biriga mos keladi. Shu bilan birga, har bir xalqning o‘ziga xos tabiiy-geografik sharoitlari, urf-odatlari va diniy e’tiqodlaridan kelib chiqadigan jiddiy farqlar ham mavjudligi ko‘rsatiladi. Tadqiqot natijalari o‘zbek va nemis xalqlarining dunyoqarashini, milliy mentalitetini o‘rganishda, shuningdek, madaniyatlararo muloqot va tarjimashunoslik sohasida nazariy va amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *Nemis maqollari, o‘zbek maqollari, paremiologiya, semantik qiyosiy tahlil, madaniyatlararo aloqa, milliy mentalitet, universal qadriyatlar.*

Аннотация. *Настоящая статья посвящена сравнительно-семантическому анализу пословиц немецкого и узбекского языков, в котором выявляются культурные, социальные и исторические различия и общие черты, отраженные в языковых единицах двух народов. Основная цель исследования – выявление лингвокультурных особенностей немецкого и узбекского паремиологических фондов, определение их структурной и содержательной общности, а также национальной специфики. В статье глубоко анализируются не только лексические значения пословиц, но и их переносные значения, то есть их семантическое содержание. В результате сравнительно-сопоставительного анализа делается вывод о том, что, несмотря на принадлежность к разным лингвокультурам, семантическое*

ядро многих пословиц, отражающих человеческие ценности, моральные нормы и явления повседневной жизни, согласуется между собой. В то же время показано, что существуют и существенные различия, обусловленные специфическими природно-географическими условиями, обычаями и религиозными верованиями каждого народа. Результаты исследования имеют теоретическое и практическое значение для изучения мировоззрения и национального менталитета узбекского и немецкого народов, а также в области межкультурной коммуникации и переводоведения.

Ключевые слова: *немецкие пословицы, узбекские пословицы, паремиология, семантический сопоставительный анализ, межкультурная коммуникация, национальный менталитет, общечеловеческие ценности.*

Annotation. *This article is devoted to a comparative semantic analysis of proverbs in the German and Uzbek languages, which highlights the cultural, social and historical differences and commonalities reflected in the language units of the two peoples. The main goal of the study is to identify the linguistic and cultural features of the German and Uzbek paremiological funds, to determine their structural and substantive commonalities, as well as national specificities. The article deeply analyzes not only the lexical meanings of proverbs, but also their figurative meanings, that is, their semantic content. Through comparative analysis, it is concluded that, despite belonging to different linguistic cultures, the semantic core of many proverbs reflecting human values, moral norms and everyday life phenomena is consistent with each other. At the same time, it is shown that there are also significant differences arising from the specific natural and geographical conditions, customs and religious beliefs of each people. The results of the research are of theoretical and practical importance in studying the worldview and national mentality of the Uzbek and German peoples, as well as in the field of intercultural communication and translation studies.*

Keywords: *German proverbs, Uzbek proverbs, paremiology, semantic comparative analysis, intercultural communication, national mentality, universal values.*

KIRISH

Til – har bir xalqning madaniyati, tarixi va dunyoqarashining ko‘zgusidir. Ayniqsa, maqollar (paremiyalar) kabi ixcham, obrazli va falsafiy mazmunga boy til birliklari milliy mentalitetning eng yorqin ifodachisi hisoblanadi. Maqollar asrlar davomida shakllanib, avloddan avlodga o‘tib kelgan hayotiy tajriba, axloqiy normalar va ijtimoiy qadriyatlar majmuini o‘zida mujassam etadi. Maqollarning

qiyosiy tadqiqoti esa turli xalqlar madaniyati va tafakkur tarzidagi umumiylik va farqlarni chuqur anglash imkonini beradi. Ushbu maqolaning dolzarbligi nemis va o‘zbek maqollarini semantik nuqtai nazardan qiyosiy o‘rganish orqali ikki xalqning turli geografik va madaniy makonlarda rivojlanganiga qaramay, umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan yagona yondashuvlarini va ayni paytda ularning milliy o‘ziga xosliklarini aniqlash zaruriyatidan kelib chiqadi.[70]

Tadqiqotning maqsadi nemis va o‘zbek maqollarining semantik o‘xshashliklari va farqlarini tizimli tahlil qilish, ularning mazmuniy mos kelish yoki ajralib turish sabablarini madaniy-tarixiy omillar bilan izohlashdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1) Har ikki tildagi maqollarning mavzuiy guruhlarini aniqlash;

2) Semantik jihatdan aynan yoki qisman mos keluvchi maqollarni ajratish;

3) Mazmuniy farqlarning lisoniy va madaniy asoslarini ko‘rsatish;

4) Tadqiqot natijalarini umumlashtirib, ikki xalq mentalitetidagi umumiylik va xususiyliklarni yoritish.

Tadqiqot obyekti sifatida nemis va o‘zbek tillaridagi, asosan, hayot, mehnat, oila, do‘stlik, boylik va kambag‘allik kabi universal mavzularni qamrab olgan tanlangan maqollar xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Paremiologiya – folklorshunoslik va lingvistikning muhim sohasi bo‘lib, maqollarni tadqiq etadi. Nemis va o‘zbek maqollarini o‘rganish yuzasidan ko‘plab ishlar qilingan bo‘lsa-da, ularning semantik qiyosiy tahlili aynan mazmuniy o‘xshashlik va farqlarni aniqlashga qaratilgan kompleks tadqiqotlar hali ham cheklangan. Paremiologiyaning nazariy asoslari V.I. Dal, G.L. Permyakov, Yu.A. Levin kabi rus olimlari va W. Mieder, A. Dundes kabi g‘arb tadqiqotchilarining asarlarida chuqur yoritilgan[71]. O‘zbek paremiologiyasi M. Saidova, B. Yo‘ldoshev, Sh. Rahmatullayev singari filologlarning ishlarida keng yoritilgan bo‘lib, ular maqollarning etnokulturologik xususiyatlarini ochib berishga katta e’tibor qaratganlar. Biroq, nemis-o‘zbek paremiologik qiyosida tizimli semantik tahlilga asoslangan ishlar kamligi bu tadqiqotning nazariy ahamiyatini oshiradi[72].

Tadqiqot metodologiyasi asosan qiyosiy-tarixiy metod va strukturaviy-semantik tahlilga asoslanadi. Qiyosiy-tarixiy metod har ikki tildagi maqollarning

[70] Saidova, Mavjuda — *O‘zbek maqollarining lingvokulturologik tahlili* — Toshkent: Fan, 2023, 56-60-b.
[71] Mieder, Wolfgang — *Proverbs are the Best Policy: Folk Wisdom and American Politics* — Logan: Utah State University Press, 2021, 45-b.
[72] Rahmatullayev, Shavkat — *O‘zbek tilining izohli lug‘ati*. 5 jildlik. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2021, III jild, 78-b.

paydo bo‘lish sharoitlari va ularning tarixiy davrlar davomidagi semantik evolyutsiyasini tahlil qilish imkonini beradi. Strukturaviy-semantik tahlil esa tanlangan maqollarning ichki tuzilishi (struktura) va ular ifodalaydigan ma’no (semantika) o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashga qaratilgan. Shuningdek, komponent tahlil metodi yordamida maqollardagi asosiy leksik birliklar (kalit so‘zlar) ajratib olinadi va ularning nemis hamda o‘zbek madaniyatlarida qanday konnotatsiyalarga ega ekanligi aniqlanadi. Maqollarning mos kelish darajasi (ekvivalentlik darajasi) to‘liq ekvivalentlik, qisman ekvivalentlik va ekvivalentlikning yo‘qligi (lakunalar) kabi mezonlar bo‘yicha baholanadi. Material sifatida nemis va o‘zbek maqollarining yirik to‘plamlari va lug‘atlari, jumladan, V. Miederning maqollar bazasi hamda Sh. Rahmatullayevning “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” kabi manbalardan foydalaniladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O‘tkazilgan qiyosiy-semantik tahlil nemis va o‘zbek maqollarida katta miqdordagi universal semantik yadrolar mavjudligini ko‘rsatdi. Bu universal yadro, asosan, umuminsoniy axloqiy qadriyatlar, insoniy munosabatlar va tabiat qonuniyatlarini aks ettiruvchi mavzularga tegishli. Masalan, mehnatsevarlik, halollik, ahillik kabi tushunchalar har ikki xalqning maqollarida deyarli bir xil semantik ma’noda ifodalanadi. Biroq, bu umumiy mazmun turli obrazlar va leksik birliklar orqali taqdim etiladi.[73]

1-jadval.

“Mehnat” konsepti asosida semantik o‘xshashliklar

№	Nemis maqoli	O‘zbek maqoli	Semantik izoh
1	*Ohne Fleiß kein Preis.* (Mehnatsiz mukofot yo‘q.)	*Mehnat qilgan to‘yadi.*	Har ikkisi inson hayotida mehnatning zarurligini ta’kidlaydi.
2	*Morgenstund hat Gold im Mund.* (Tong soati oltin.)	*Ertalabki mehnat – baraka kaliti.*	Vaqtni qadrlash va erta mehnat qilish muvaffaqiyat garovi sifatida talqin etiladi.
3	*Übung macht den Meister.* (Mashq ustani yaratadi.)	*Ko‘p mashq qilgan – mohir bo‘lur.*	Tajriba va mehnatsevarlik ustalik manbai sifatida ko‘rsatilgan.

Tahlil: Jadvaldan ko‘rinadiki, nemis va o‘zbek maqollarida mehnat konsepti universallik kasb etgan. Ikkala tilda ham mehnat insonning asosiy qadriyati sifatida talqin etiladi. Semantik jihatdan ular sabab–natija munosabatiga qurilgan bo‘lib, “mehnat → natija (mukofot, baraka, ustalik)” zanjirini tashkil etadi.

[73] Yo‘ldoshev, Baxtiyor — *O‘zbek paremiyalarining leksik-semantik xususiyatlari* — Toshkent: Universitet, 2011, 88-92-b.

2-jadval.

“Do‘stlik va insoniy munosabatlar” konseptining ifodalanishi

№	Nemis maqoli	O‘zbek maqoli	Semantik izoh
1	*Einen Freund erkennt man in der Not.* (Do‘stni qiyinchilikda bilasan.)	*Do‘st boshga kulfat tushganda bilinadi.*	Har ikkisi haqiqiy do‘stlikning sinovi og‘ir paytda ekanini bildiradi.
2	*Wer anderen eine Grube gräbt, fällt selbst hinein.* (Boshqaga chuqur qazigan o‘zi tushadi.)	*Yomonlik qilgan yomonlik topadi.*	Ezgulik va yovuzlikning sabab–oqibat aloqasi bir xil semantik asosda ifodalangan.
3	*Gemeinsam sind wir stark.* (Birlikda kuch bor.)	*Birlikda baraka bor.*	Jamoaviylik, hamjihatlikning ijobiy natija berishiga urg‘u berilgan.

Tahlil: Do‘stlik konsepti doimiy ijtimoiy qadriyat sifatida har ikkala xalq tafakkurida muhim o‘rin tutadi. Nemis maqollarida individualizm unsurlari sezilsa-da, ularning semantik asosida ham hamjihatlik va ishonch qadriyati yotadi. O‘zbek maqollarida esa jamoaviylik, sadoqat va axloqiy me’yorlar kuchliroq ifodalangan.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, farqlar ko‘pincha lisoniy obrazlar va madaniy realiyalar bilan bog‘liq. Nemis maqollarida ko‘proq aniqlik, mantiq va g‘arbiy madaniyatga xos elementlar (masalan, ovchilik, dengizchilik, protestantizm axloqi) aks etsa, o‘zbek maqollarida Sharq madaniyati, islomiy tushunchalar, oila va urf-odatlarga bo‘lgan alohida e’tibor (masalan, mehmondo‘stlik, ota-onaga hurmat, sahro hayotiga oid obrazlar) yaqqol seziladi. Bu tafovutlar har bir xalqning o‘ziga xos dunyoqarashini va axloqiy-estetik mezonlarini shakllantirganligidan dalolat beradi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot nemis va o‘zbek maqollarida semantik o‘xshashlik va farqlarning ifodalanishini qiyosiy-strukturaviy metodlar yordamida tahlil qildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ikki xil lingvomadaniyatga mansub bo‘lgan nemis va o‘zbek maqollari orasida katta miqdordagi semantik mushtaraklik mavjud. Bu mushtaraklik asosan insonning ichki dunyosi, jamiyatdagi o‘rni, mehnatga, vaqtga va ahloqiy qadriyatlarga bo‘lgan universal munosabatni aks ettiruvchi maqollarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Masalan, har ikki xalq axloqiy me’yorlar, adolat va to‘g‘rilik kabi fundamental tushunchalarni yuksak qadrlashini, bu esa ularning maqollarida bir xil ma’no yukiga ega bo‘lgan ekvivalentlar orqali ifodalanishini aniqlash mumkin. Boshqacha aytganda, Yer yuzining turli qit’alarida shakllanganiga qaramay, insoniyatning asosiy falsafiy va hayotiy qoidalari bir xil ekanligi maqollar orqali yana bir bor tasdiqlandi.

Nemis va o‘zbek maqollarining semantik tahlili ularning chuqur ma’naviy yaqinligini, ammo madaniy farqlarini ham aniq ko‘rsatadi. Maqollar har ikki xalqqa xos ijtimoiy qadriyatlarni, tafakkur tarzini va dunyoni idrok etish shaklini mujassam etadi. O‘xshashliklar insoniyatning umumiy tajribasiga asoslangan bo‘lsa, farqlar milliy dunyoqarash, tarixiy rivojlanish va dini asoslarning o‘ziga xosligi bilan belgilanadi.

Nemis maqollarida mantiq, aniqlik va individual mehnatga urg‘u berilsa, o‘zbek maqollarida jamoaviylik, axloqiylik va ruhiy barqarorlikka e’tibor katta. Bu esa har bir xalqning madaniy kodini anglash, tarjimada milliy semantik qatlamni saqlab qolish zarurligini ko‘rsatadi. Shunday qilib, maqollar semantik jihatdan nafaqat tildagi ifoda vositasi, balki madaniy muloqotning o‘ziga xos ko‘prigi sifatida qaraladi.

Har ikki xalq maqollarini qiyoslashda asosiy e’tibor konseptual tahlilga qaratiladi. Chunki maqollarda so‘zlar o‘zining bevosita ma’nosidan tashqari majoziy, ramziy, ijtimoiy-axloqiy ma’noga ega bo‘ladi. Masalan, o‘zbek tilidagi “Mehnat qilgan to‘yadi” maqoli bilan nemis tilidagi “Ohne Fleiß kein Preis” (mehnatsiz mukofot yo‘q) maqollari semantik jihatdan bir ma’noni anglatadi — inson hayotida mehnat muvaffaqiyatning asosi ekanini bildiradi.

Bu o‘xshashlik xalqaro universal qadriyat — mehnatsevarlik tushunchasi bilan izohlanadi. Ammo ayrim hollarda farqlar ham mavjud: o‘zbek maqollarida diniy va axloqiy asos kuchliroq sezilsa, nemis maqollarida ratsional va amaliy tafakkur ustun.

Nemis va o‘zbek maqollarida bir qator konseptlar o‘xshash semantik asosda shakllangan. Eng ko‘p uchraydigan konseptlar: mehnat, vaqt, do‘stlik, bilim, halollik, taqdir, sabr. Bu konseptlar insoniyat tafakkurining umumiy qadriyatlarini ifodalaydi.

Masalan, mehnat konsepti har ikki tilda ham ijobiy baholanadi. O‘zbek tilida “Mehnat – baxt kaliti”, “Mehnat qilgan to‘yadi” kabi maqollar mavjud bo‘lsa, nemis tilida “Arbeit adelt den Menschen” (Mehnat insonni sharaflaydi), “Morgenstund hat Gold im Mund” (Tong soati oltin) kabi maqollar uchraydi. Ularning barchasida mehnat insonni ma’naviy va moddiy jihatdan yuksaltiruvchi omil sifatida talqin etiladi.

Vaqt konsepti ham o‘xshash tarzda ifodalangan. O‘zbeklar “Vaqt boylik”, “Har daqiqa qimmat”, “Bugun qiladigan ishni ertaga qo‘yma” desa, nemislar “Zeit ist Geld” (Vaqt — pul), “Was du heute kannst besorgen, das verschiebe nicht auf morgen” (Bugun qiladigan ishni ertaga qoldirma) deydi. Ikkala xalq ham vaqtni qadrlashni, dangasalik va kechiktirishni salbiy baholaydi.

Do‘stlik konseptida esa o‘xshashlik bilan bir qatorda farqlar ham mavjud. Masalan, o‘zbeklarda “Do‘st – qiyinchilikda bilinadi”, “Do‘stni sinab bil”, “Do‘st yomon kunda taniladi” kabi maqollar ko‘p. Nemis tilida esa “Einen Freund erkennt man in der Not” (Do‘stni qiyinchilikda bilasan), “Wahre Freunde sind selten” (Haqiqiy do‘stlar kam topiladi) kabi maqollar mavjud. Har ikkisi do‘stlikni sinovli, hayotiy qadriyat sifatida ko‘rsatadi.

Biroq nemis maqollarida individualizm unsurlari, ya’ni shaxsning o‘z kuchi va mustaqilligiga urg‘u berish ko‘proq seziladi, o‘zbek maqollarida esa jamoaviylik va sadoqat asosiy ma’no markazida turadi. Shu sababli, semantik jihatdan umumiylik bo‘lsa-da, konnotatsion qatlamda farq paydo bo‘ladi.

Shu bilan birga, tahlil jarayonida semantik tafovutlarning mavjudligi ham aniqlandi. Bu tafovutlar, avvalo, har bir xalqning o‘ziga xos madaniy realiyalari (hayvonot, o‘simliklar dunyosi, kiyim-kechak, an’anaviy uy-ro‘zg‘or buyumlari), tarixiy tajribalari (qadimgi kasblar, urf-odatlar) va diniy e’tiqodlarining (xristianlik va islom) maqollarning obrazli tuzilishida aks etishi bilan bog‘liqdir. Masalan, nemis maqollarida suv, o‘rmon, dengiz kabi G‘arbiy Yevropaga xos geografik obrazlar tez-tez uchrasa, o‘zbek maqollarida esa cho‘l, yaylov, qo‘y, tuya kabi Markaziy Osiyo sharoitiga xos realiyalar ko‘proq ishlatiladi. Bu shuni anglatadiki, maqollar nafaqat axloqiy me’yorlarni, balki har bir xalqning tabiiy-geografik muhit bilan o‘zaro aloqasini ham semantik jihatdan mustahkamlaydi. Xulosa qilib aytganda, bu tadqiqot madaniyatlararo muloqotning asosiy kalitlaridan biri aynan paremiologik fondda yashiringanligini ko‘rsatadi va tarjimashunoslik hamda xalqaro munosabatlar sohalari uchun muhim amaliy va nazariy xulosalarni beradi. Maqollardagi bu nozik semantik tafovutlarni anglash ikki xalqning mentalitetidagi eng kichik farqlarni ham tushunishga, bu orqali esa madaniy aloqalarni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mieder, Wolfgang — *Proverbs are the Best Policy: Folk Wisdom and American Politics* — Logan: Utah State University Press, 2021, 45-b.
2. Permyakov, Grigoriy Lvovich — *Ot pogovorki do skazki (Zametki po obshey teorii kliyshe)* — Moskva: Nauka, 2020, 102-115-b.
3. Rahmatullayev, Shavkat — *O‘zbek tilining izohli lug‘ati*. 5 jildlik. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2021, III jild, 78-b.
4. Saidova, Mavjuda — *O‘zbek maqollarining lingvokulturologik tahlili* — Toshkent: Fan, 2023, 56-60-b.

5. Dundes, Alan — *Interpreting Folklore* — Bloomington: Indiana University Press,2020, 20-35-b.

6. Yo‘ldoshev, Baxtiyor — *O‘zbek paremiyalarining leksik-semantik xususiyatlari* — Toshkent: Universitet, 2011, 88-92-b.

7. Scherer, Anton — *Deutsche Sprichwörter und Redensarten* — München: Wilhelm Goldmann Verlag, 1986, 15-20-b.

8. Levin, Yuriy Iosifovich — *Izbrannie trudi: Poetika. Semiotika* — Moskva: Yaziki russkoy kulturi, 1998, 145-150-b.